

Jeszke, Jaromir

"Etnologiczny atlas ciała ludzkiego i chorób", Adam Paluch, Wrocław 1995:
[recenzja]

Medycyna Nowożytna 2/2, 134-138

1996

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

„Wskutek «medykocentrycznego» nastawienia niemal nic nie wiemy o innych systemach leczenia. Nie ma ani jednej większej współczesnej publikacji polskiej na ten temat, choćby tylko porządkującej nazewnictwo i typy praktyki ogromnej liczby nienaukowych uzdrowicieli; ani odpowiedników w języku polskim ich nazw” pisała w 1980 r. twórczyni polskiej socjologii medycyny prof. Magdalena Sokołowska. W czasie 15 lat, które upłynęły od napisania tych słów niewiele się jednak na tym polu zmieniło. Problematyka etnomedyczna i etnofarmaceutyczna nadal rzadko znajduje się w kręgu głównych zainteresowań polskich historyków medycyny, farmacji oraz przedstawicieli innych dyscyplin historycznych. Najczęściej jest ubocznym nurtem naukowych penetracji uczonych reprezentujących nauki o kulturze oraz historyków. Jako przedmiot pierwszoplanowych, zakrojonych na szerszą skalę, studiów jest traktowana przez nielicznych tylko badaczy. Trudno więc mówić o systematycznych na tym polu badaniach. Ich poziom i zakres są bardzo zróżnicowane i nie dają podstaw do ujęcia syntetycznego. Brak takich dociekań, jeżeli za ich przedmiot przyjąć potoczną świadomość w zakresie zdrowia i choroby oraz wynikające stąd dyrektywy zachowań, wydaje się być bardzo dolegliwy w świetle wdrażania programów kształtowania postaw prozdrowotnych i profilaktycznych. Przyszły lekarz, pielęgniarz czy specjalista z zakresu promocji zdrowia nie mają możliwości poznania w trakcie studiów na kierunkach medycznych kulturowych uwarunkowań społecznych zachowań zdrowotnych, a co się z tym wiąże, wykorzystania tej wiedzy później w procesie kształtowania pożądaných postaw. Podstawy etnomedycyny nie są wykładane, w odróżnieniu od uczelni amerykańskich i zachodnioeuropejskich, na polskich akademiach medycznych, co powoduje w konsekwencji niedostrzeganie problemu w praktyce.

Na postawy związane ze zdrowiem i chorobą, tak jednostki jak również całych grup społecznych, wpływa wiele elementów o charakterze kulturowym takich jak tradycja rodzinna i lokalny krąg kulturowy, system wartości danej społeczności i miejsce w nim zdrowia, światopogląd, zakres wiedzy i świadomości potocznej i wiele innych. W znacznym stopniu decydują one o zachowaniach zdrowotnych, a także o akceptowanych wewnątrz danej społeczności formach terapii i opieki nad chorym oraz o stosunku do naukowej medycyny i instytucji z nią związanych. Są czę-

ścią ukształtowanej przez czynniki historyczne, kulturowe i społeczne, wewnętrznie spójnej, „wizji świata i człowieka” właściwej każdej lokalnej społeczności. Bez uwzględnienia tych zjawisk, także w ujęciu historycznym, co pozwoli odkryć rządzące nimi mechanizmy, efektywna promocja zdrowia nie jest możliwa, o ile nie ma być tylko zabiegiem formalnym. Polityka promocji zdrowia nie uwzględniająca tych problemów może bowiem okazać się sprzeczna z wizją „świata i człowieka” społeczności, do której jest adresowana, niezrozumiała, a przez to nieskuteczna. Oznacza to, że w kręgu zainteresowań specjalisty z zakresu zdrowia publicznego czy też pielęgniarstwa powinny znaleźć się takie zagadnienia jak potoczna świadomość w zakresie zdrowia i choroby, koncepcje zdrowia i choroby, niewspółmierne często do biomedycznych systemy klasyfikacji chorób oraz związane z nimi w ramach jednorodnej „wizji świata i człowieka” środki lecznicze, zabiegi terapeutyczne oraz postawy profilaktyczne. Rekonstrukcja źródeł postaw, systemu wartości oraz potocznej wiedzy stanowi więc tu niezbędny element diagnostyczny. Dokonanie takiej analizy umożliwi z jednej strony zrozumienie popularności nieakceptowanych przez medycynę akademicką postaw zdrowotnych i nurtów terapeutycznych, z drugiej zaś odpowiedź na pytanie dlaczego te, a nie inne, pochodzące z nauk medycznych treści, znalazły swoje miejsce w świadomości potocznej. Uwzględnienie zarysowanych mechanizmów umożliwia także zrozumienie zespołu zachowań społecznych łączących elementy zgodne z wymogami współczesnej medycyny oraz pochodzące np. z nurtów lecznictwa ludowego i tzw. medycyny naturalnej. Poznanie historycznej i antropologicznej perspektywy pomoże w uświadomieniu sobie zmienności pojęć zdrowia i choroby i ich historyczno-kulturowych uwarunkowań. Owa zmienność oznacza także obecność we współczesnej świadomości społecznej i zachowaniach zdrowotnych elementów ukształtowanych w minionych okresach historycznych. Zatem współczesny, biomedyczny punkt widzenia będzie tylko częściowo kształtował świadomość potoczną w zakresie zdrowia i choroby oraz związane z nią zachowania. Nie wszystkie bowiem zalecone w ten sposób praktyki były i są zgodne z potocznymi przekonaniami i wartościami. Nie wszystkie też uważane były za skuteczne, a więc w powszechnym przekonaniu nie realizowały funkcjonalnego zapotrzebowania społecznego na określony typ praktyki. Ważne więc będzie rozważenie problemu racjonalności podjętych działań zdrowotnych nie tylko z naukowego punktu widzenia, ale także z perspektywy zainteresowanej społeczności. Coraz częściej pojawiające się żądanie odejścia od redukcjonisty-

cznego modelu uprawiania medycyny oraz interpretacji zachowań zdrowotnych w kontekście szeroko pojętych uwarunkowań środowiskowych i społecznych skłaniają do wyposażenia adeptów niektórych zawodów medycznych w wiedzę umożliwiającą śledzenie zachodzących przemian.

Brak prac syntetycznych, także o charakterze dydaktycznym, jest w tej sytuacji nad wyraz dolegliwy. Dlatego pojawienie się pracy Adama Palucha pt. *Etnologiczny atlas ciała ludzkiego i chorób* należy powitać z zadowoleniem. Autor, etnolog, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, należy do nad wyraz nielicznego grona polskich humanistów, koncentrujących swoją uwagę wokół zagadnień ciała ludzkiego, chorób, medycyny tradycyjnej, nurtów terapii naturalistycznej, etnobotaniki itp. Jego praca wypełnia w pewnym stopniu lukę w piśmiennictwie syntetyzującym i systematyzującym wiedzę o kulturowym aspekcie zdrowia i choroby. Ogromnie ważne z punktu widzenia zarysowanych potrzeb dydaktycznych jest to, że *Atlas* nie jest adresowany wyłącznie do przedstawicieli nauk o kulturze i studentów tych kierunków, lecz także do szerszego kręgu odbiorców. Owo założenie Autora powoduje, że po książkę może sięgnąć również student kierunków medycznych, na ogół słabo przygotowany do spojrzenia na problem zdrowia i choroby z perspektywy historyczno-kulturowej. We wstępie Autor zwraca uwagę, że „Ciało to nie tylko «zagadnienia» z dziedziny anatomii, fizjologii czy patologii. To także swoisty twór komunikacji pozawerbalnej, to pierwsze narzędzie człowieka, to w końcu ciało symboliczne, mocno nacechowane znaczeniami, które mają «sens kulturowy». Ciało zatem to nie tylko twór natury. Sam człowiek jest repliką świata (kosmosu), jest mikrokosmosem; «odbija» w sobie świat, a także nadaje mu ludzkie cechy i kształty, odnajduje odpowiedniości – antropomorfizuje. (...) *Etnologiczny atlas* można więc traktować jako swoisty przewodnik po labiryncie ciała ludzkiego nacechowanego znaczeniami, a także dotkniętego chorobami. Zobaczymy zatem, jak widziano, rozumiano i opisywano ciało oraz chorobę, jakie to przekonania i praktyki istnieją – czy jeszcze do niedawna istniały – w zakresie ratowania zdrowia w naszej kulturze ludowej”.

Zgodnie z zaprezentowanym założeniem *Etnologiczny atlas* składa się z dwóch części: tytułowego atlasu, w którym w porządku alfabetycznym przedstawiono 226 haseł i *Appendixu*, który zawiera teksty dotyczące ogólnych tematów związanych. Hasła odnoszą się do ciała (jego części, organów, narządów) oraz pewnych substancji z jego „pogranicza” (tzw. ciała-nie-ciała), a więc wydzielin i wydaliny, a także chorób (poszczególne jednostki),

które trapią człowieka. Treści zawarte w hasłach odnoszą się przede wszystkim do polskiej kultury ludowej (także do jego wschodnich rubieży), chociaż w wielu przypadkach stosowano także odniesienia do innych tradycji i kultur. Każde hasło składa się z wyrażenia hasłowego, jego ewentualnych synonimów gwarowych, informacji o istocie choroby, jej etiologii, sposobach i środkach związanych z jej zwalczaniem i profilaktyką. Hasła dotyczące części ciała zawierają opis z zakresu wiedzy ludowej dotyczącej anatomii, fizjologii, a także przekonań i praktyk związanych z opisywaną częścią ciała. Na końcu opisu hasłowego zamieszczono wybrane powiedzenia, przysłowia i zwroty dotyczące konkretnej części ciała, niekiedy i choroby. Zawartość *Appendixu* obejmuje dwie grupy zagadnień. Pierwsza jest związana z ciałem, podejściem do niego w różnych okresach historycznych i kulturach, nagością, ciałem rozpatrywanym w kategoriach piękna, pojętym symbolicznie, a także jego kondycją. Druga jego część zawiera krótką, opartą o znaną historykom medycyny faktografię, historię pojęcia choroby w różnych epokach historycznych oraz pojęcie choroby rozpatrywane z punktu widzenia ludowej „wizji świata i człowieka”. Autor postrzega historię medycyny przede wszystkim jako dzieje kształtowania się pojęcia choroby, z którego wynikały zachowania terapeutyczne i profilaktyczne, zastosowane środki lecznicze, organizacyjne formy leczenia oraz kierunki poszukiwań badawczych. Ta, wydawałoby się oczywista perspektywa, ukazuje badaczowi nastawionemu na interpretację wydarzeń przeszłości w kontekście współczesnej wiedzy medycznej, złożoność analizowanej problematyki. Ludowy punkt widzenia na zdrowie i chorobę jest reprezentowany w literaturze historyczno-medycznej znacznie rzadziej. Wyniki nielicznych badań prowadzonych w Polsce w ramach młodej dyscypliny, jaką jest etnomedycyna, rzadko przenikają do treści wydawnictw historyczno-medycznych. Ukazanie tych zagadnień w pracy, która ma szansę dotrzeć do szerokiego grona zainteresowanych przeszłością postaw terapeutycznych jest więc niezwykle ważne. Autor kończy swoją książkę aforyzmami dotyczącymi ciała i choroby. Obok ludowych przysłów cytowanych w tej części pracy znajdują się aforyzmy pióra wybitnych myślicieli różnych epok. Odnaleźć tu można m.in. wypowiedzi mędrców starożytności (Heraklita z Efezu, Owidiusza, Eurypidesa, Celsusa), epoki średniowiecza (św. Paweł, wybitnych lekarzy doby nowożytnej (Paracelsus, Virchow, O.W. Holmes), literatów (G.B. Shaw, M. Twain) oraz humanistów doby współczesnej (E. Husserl, M. Foucault) i wielu innych.

Wydaje się, w świetle powyższych uwag, celowe upowszechnienie tej pracy w środowiskach medycznych zainteresowanych przeszłością medycyny. Pokazanie odmiennego, od najczęściej prezentowanych w środowiskach historyków nauk medycznych, stanowiska może okazać się bardzo owocne, zaś popularna forma dziełka sprawić może, iż adept kierunków medycznych sięgnie prędzej po taką pracę, niż napisane hermetycznym językiem „dzieło naukowe”. Adam Paluch napisał *Etnologiczny atlas* nie tylko dla etnologów i jest to walor *Atlasu* nie do przecenienia.

Jaromir Jeszke

Poznań